

תשורי ברא"ש אבנה

הוא נחטף כך לפתע, ודברים כה רבים עוד באמצע, וההרגשה כאילו לעולם הכל ישאר כך,

באמצע.

והבכי הזה שכל הזמן בא והולך, ואתה לא יודע טיבו. האם מבפנים בא, ממעמקי הנשמה שהתנתקה לה מחיבור כלשהו טמיר ונעלם. מתגעגעת היא פתאום וחסרה, עכשיו דווקא שכבר אי אפשר... ושמה אין כאן אלא התמודדות של הנפש עם ההלם וההפתעה והזיכרונות שפתאום צפים.

והנה עולה המחשבה שכדאי לרשום את הזיכרונות טרם ישקעו שוב. שמא יהיה בכך מרפא, אולי אפילו חיזוק ועליה. הן הוא עצמו תמיד דיבר שצריך לעשות משהו מיד עם ההתעוררות של הלב, שלא יהיה "לב רשעים כמעט"...

ובכן, התחלתי כותב בדמע בערבוב ובמהירות, ואחר ימים סידרתי והטעמתי מעט, ובתוך כך צפו זכרונות נוספים. אם כותבים יש גם להניח שיקראו בזה אחרים אי פעם, צריך אפוא להשמיט או לשנות כמה עובדות ופרטים אישיים. למרבה הפלא מתברר שכולם מספרים דברים דומים, מאות ואולי אלפים של בנים יחידים בוכים לו, להולך בלא בנים... אין טעם להאריך בדברים המוכרים מדי...

כך יצא מה שיצא. הלוואי ויהיה לתועלת.

ישנם עשרות, אולי יותר, שהיו קרובים ממני. ואף הם לא יעלה בידם להגדיר ולבאר מהותו ואופיו של האדם הגדול והמופלא הזה, וודאי שממני רחוק הדבר. אמנם העובדות נכתבו בדקדוק לפי ראות עיני הכותב, אך אין למדין מן המעשה ובאו כאן גם הסברים ותחושות נלוות. על כן יובהר כאן המובן מאליו, שאין בדברים ציור של דמותו כפי שהיא, אלא בבואתו היא - שהוטלה לעברי, דמות דיוקנו הנראית אלי. הן זהו העיקר לגבי עצמי, והאחרים שיראו, יקחו מתוך הדברים מה שירצו,

אם ירצו.

רואים את הקולות

נער בר מצווה הייתי ואחי הגדול הואיל לצרף אותי לקעמפ של ישיבתו - ישיבת מעלות התורה. הקעמפ התקיים באולפנה של הרב אברהם בהר"ן ז"ל,¹ בזכרונותי שראש הישיבה דיבר שם באחד הימים, כמדומה היה זה בליל שבת. עמדתי בשולי החדר, אי אפשר היה לשמוע כמעט כלום, ואחד האורחים שהיה בסמוך אלי ניסה להסות את הילדים שהפריעו. עמד שם הרב בהר"ן ולחש לעומתו "לא חייבים לשמוע, אפשר לראות ולהרגיש, כמו בהר סיני, תפסיק להסיח דעת, תסתכל על ראש הישיבה, אתה לא רואה את הקולות?" ואני שמעתי בקולו והסתכלתי, אולי כבר אז התחלתי לראות משהו...²

לא היה בעל כושר ריטורי, וקצת קשה היה להבין אותו.³ ובכל זאת כשהיה מדבר בציבור, הוטלה דממה, כולם הרגישו שכדאי לנסות לקלוט משהו. כך היה בהתוועדויות שונות בביתו ובשיבה, כך היה בכינוסים קטנים וגדולים, כך בשנים האחרונות וכך גם בשנים קודמות. האנשים הרגישו שיש כח בדברים עצמם גם בלא ההבנה, מעין קליטה שלא נזקקת לשמיעה ולעיבוד של המוח. המילים עצמם כמו התמזגו בנפשות והיה בהם להחיות רוחך אם רק נתת עינך ולבך... כששמענו את השיעורים, לא תמיד ירדנו לעומק הדברים. כשהתבוננו באורחותיו, לא תמיד עמדנו על מלא המשמעות של ההנהגות. כשקבלנו תשובות וגם כשציפה שנבין לבד, לא תמיד היו הדברים בידינו באופן שיכולנו לנסחם במילים ולדבר אותם. אבל להרגיש, הרגשנו היטב, הכוונה היתה מאירה ושלמה. הרגשנו גם תמיד וידענו: יש לנו אב זקן ותלמודו

¹ בניו למדו בישיבה. הרב בהר"ן לימד שם את הבחורים לשיר את מילותיו של רבי יהודה הלוי "עבודת הבורא היא החירות האמיתית, השפלה לפניו היא הכבוד האמיתי". באחד הימים בא בחור וסיפר ששרו את השיר על הדשא, והראש ישיבה שטייל באחד השבילים אמר למישהו, "הלוואי יזכרו שעבודת הבורא היא בביהמ"ד..."

² זכרתי בכך בימים האחרונים כששמעתי אחד מרבני רמת בית שמש מספר: "נגשתי אליו מיד לאחר השיעור, ראש הישיבה היה אחוז שרעפים, ואני מיד פתחתי שבאתי להזמין לבר מצוה, והנה נפלט מפי ראש הישיבה מלמול, 'רק רגע, הרגע ירדנו מהר סיני...' ספק בנדיפה, ספק בהתנצלות".

³ כשיצאנו פעם משמחת שבע ברכות בבני ברק, אצל משפחת אחיו הגרא"ד יבדלח"א, ואחיו דרש שם, אמר לי: "אחי יודע לדבר, הוא תמיד ידע, אני לא ידעתי בכלל, בשנים האחרונות קצת למדתי".

בידו הרי הוא כלוחות הברית ומכתב האלקים חרות על הלוחות, לא מדובר במישהו שיודע יותר, חכם יותר, עובד ה' יותר – יש כאן חיות ועומק מעל ומעבר למושגים שלנו. וכמו בהר סיני כאילו נפתחים כאן השמים, ויש שזוכים כאן לראות ולעלות לעולם אחר, גבוה יותר.

ה"שיעור כללי"⁴ אכן היתה באופן של מעמד רציני ונכבד עד מאד, השיעור התקיים בבית המדרש בעמידה. ונמסר באימה ביראה ברטט ובזיע. כאשר לעיתים רחוקות מישהו היה מעיז לשאול משהו היה נראה כאילו ראש הישיבה מתעורר ונצרך לרדת ולהכנס חזרה למציאות הרגילה. באותם שנים התקיימו גם שיעורים יומיים. "שיעורי הדף" – כינו אותם, והם התקיימו בחדר "מנין הרבנים". האווירה שם היתה אחרת לגמרי, היה נינוח ומחייך, לומד את הגפ"ת, פותח קצת את השאלות, ובדרך אגב מזכיר את כל מה שרגילים לדבר בסוגיא. היה נותן לנוכחים להשלים, מתקן ומעיר הערות. הוא הכיר את כל הרייד, ובשיעורים הכלליים לא דיבר מזה כמעט כלום, התעלם מרוב הדיבורים וודאי שלא בא להוסיף דיבורים נוספים. בשיעור כללי מסר נפשו לגשת אל הערפל, ולהאיר את עומק הבנת הסוגיא ודברי הראשונים – כנתינתה.

ויכונן

כבן 18 הייתי, כשרציתי פתאום – באמצע הזמן – לעבור למעלות התורה⁵. דיברתי עם אחי הגדול, והעניין כבר כמעט סוכם. באתי לבחינה, או יותר נכון "לדבר עם ר' שמואל, ואולי תהיה גם בחינה..." ככה זה, אי אפשר לדעת כלום. וכמו אצל אחרים – אחרי שעניתי כמה תשובות, ולפני הסיום, מציג הוא בטבעיות את השאלה הזו, זו שלא אוכל לענות עליה מיד. במקרה שלי היתה זו ידיעה כלשהי לגבי מעילה בשוה פרוטה. ידיעה מסוגיא אחרת הנוגעת גם לסוגיא המדוברת. תוך כדי שאני זכר לבסוף ומתחיל לענות – הוא אומר, בחיך, בנעימות, אבל בתביעה גדולה.. "צריכים לדעת את זה מיד, כאן, בתוך הסוגיא...אי אפשר בלי זה..." לא היה כאן דבר הנוגע להצלחה או כשלון בבחינה. הלא ראה שנזכרתי, וגם ברור היה שהתקבלתי עוד לפני הבחינה... שמא דווקא בגלל שכבר התקבלתי, אם כן, אחריותו כבר התחילה...

אחי אומר לו שאני מפחד מקפידיא של ראש הישיבה הקודמת, והוא שוב בחיך החם שלו... "נו... התורה נקנית במיעוט דרך ארץ..."

המעבר לא קל, במקום הקודם הייתי "מסמר", חברותא מבוקש, מוקף בחורים רבים וטובים רובם תמימים, עושים בחריצות את המוטל עליהם. הכל מסביב מתפקד כמו מפעל עמלני. ואתה מתפקד בתוך זה ומעריכים אותך... ואילו כאן בדרך כלל, קול דממה דקה, רוב הבחורים מבני העליה המועטים, הממעטים עצמם. לפעמים השקט מעיק.. ואתה רק בן 18 ולא מגדולי המתמידים... קצת יוצא ונכנס... והטלפון הציבורי מצלצל צלצולים ארוכים. כנראה לא אותי מחפשים... בכל זאת נגש להרים... והנה הוא פתאום – הראש ישיבה – ליד. "אתה מוכרח להרים?" תובע... תמה... ואני מגייס את כל כישורן התגובה הפולני הטבוע בגנים, ופולט תירוץ מקורי אך מטופש למדי שככל הנראה לא היתה לו שום אחיזה במציאות... "אני רוצה כך להכיר את הבחורים", הוא נהנה מהענין, או סביר יותר – מראה עצמו כאילו נהנה ופוטר אותי בחיך....

וכן משם והלאה... דעתו עלינו תמיד, מעודד ומדבר תדיר במישרין ובעקיפין. שם לב לכל דבר, לפעמים שותק. לפעמים מעיר מיד, לפעמים אחר זמן, בדיבור ברמז במבע פנים, ולפעמים גם במעשה. יש גם ששם עצמו כלא רואה, ושומר בלבו. הכל בדרך של גדלות, באופנים שיש בהם לזרוע זרעים שעשויים לצמוח גם אחרי שנים. חנוך לנער – לא לעכשיו, אלא על פי דרכו הצפויה לו עדי יזקין.

גם אחרי חצי יובל, נזכרים בהערות ההם לעתים מזומנות; אם נסחפת לבטלה – הנה דמותו עולה וקולו מצטלצל; **"התורה כל כך גדולה...איך יש זמן פנוי?"** או זה: **"כשרצו לקלל קללה הכי גדולה היו אומרים - שתהיה עם הארץ..."**. נגשת לסוגיא באופן שלבך נוטה להתחיל לבנות פירושים שאולי חביבים הם עליך, אך יודע אתה שלא כך לומדים. תיכף תזכור שעל כאלו היה אומר לך **"לא ניתן להאמר"** והדברים מתמתנים ומתיישרים. נלחם עם עצמך אם לקחת סיגריה ולהשתעבד שוב לעישון, החיך הזה צץ מולך, מלווה במבט תמה ומרחם **"אפילו ערבים כבר לא מעשנים..."**. כשמשתקעים באכילה ודומיה נזכרים לפעמים איך פחד לאכול בראש השנה. כל עיסוק מוגזם בהכנה ובתכנון דברים גשמיים אינו עולה על

⁴ נתלתה הודעה שעה קלה בלבד קודם לפני השיעור, לפעמים כמה פעמים בשבוע, ולפעמים פעם אחת, לעיתים רחוקות גם זה לא.

⁵ לא היתה סיבה מיוחדת למעבר החפוז, כנראה פזיזות נעורים. ראש הישיבה האחרת – הקפיד. "באמצע הזמן? השתגעתי? לא עושים כך! מתחרטים אחרי זה!" דיבורים קשים (בחכמה שלאחר מעשה ולאחר עוד כמה עשרות שנים, אתה חושב שכנראה הוא צדק. צריך לגמור יפה).

הדעת אלא אם כן תצליח למחוק את ראש הישיבה מדעתך. לפעמים חומד הלב עניני רכושנות והללו מתחילים לעלות ולתפוס מקום במחוזות הגבוהים יותר של הנפש, מחוזות שלא אמורה בהם להיות נגיעה כלשהי לענינים שכאלו – הבוז שהיה בז לכך בכל מהותו ובכל הליכותיו הרי הוא מעצור חזק מפני שידוד מערכות שכזה. אתה נזכר למשל – בזמנים שכאלו – באותה תמיהה עצומה **"מה? אף פעם לא ראיתם כסף?"** תמיהה שהביע אי פעם בלווי החיוך ההוא, המבודח והמרחם.⁶

אם ארע והינך נמצא בחברה או בסביבה שאין בהן אוירה מרוממת ומחייבת, ואף על פי כן מחפש אתה להתעלות – באים ונזכרים הדיבורים ההם על **"מאן יחידים רבנן"**, ועל **"אני וביתי נעבוד את ה'"** ועשויים לרומם אותך גם אחרי עשרות שנים, אם רק תחיה אותם בלבך. הנה מתעסקים בהעמדת ישיבה. בכל פעם שמתחילים לשקוע יותר מדי בדברים הטפלים שסביב, מהדהדת לה אותה בת קול שיוצאת מרחוב השל"ה **"מימיהם של אבותינו לא פסקה ישיבה. מה פירוש ישיבה? – פשוטו כמשמעו – להתיישב, לעצור מהמרוץ של החיים הקריים מתיים, לצאת מהטירוף של העולם, כסוס שוטף אין הבין, מהשעבוד לחשבונות הרבים, להתחיל לחיות"**. לא תוכל ללמוד שנים מקרא ולקרוא על האבות הקדושים או על יציאת מצרים ומעמד הר סיני – כסיפור דברים בעלמא – כאשר מול עיניך עומד הוא ומעורר בעצמו ובסובבים את טבע האב הצפון בבנים, בהדגשת ה**"אין ספק"** מבהיר את ה**"אין קורין אבות אלא לשלושה"** ואת החיוב כפשוטו לומר **"מתי יגיעו"**, מסיר את האבק מעל ה**"אתם ראיתם"**. רגליו כאן ועכשיו, רוחו ונפשו ממוזגים לגמרי באהבת קדומים.

בשיחות המוסר, היה תובע וחוזר ותובע שנתייחס אל עצמנו ואל החיים ברצינות... ידענו בדיוק מה כוונתו. איני מצליח להזכר ולו פעם אחת שפרט הדבר לפרוטות: תעשו כך, אל תעשו כך... הוא ציפה מאיתנו לרוממות, ואין הדרך לרוממות עובר בדיבורי קטנות.

ירד לסוף דעתם של כל התלמידים שרצו להתקרב, הכיר את אופיים היטב, והתנהל באופן מיוחד עם כל אחד ואחד ללא שום השוואה ותבנית קבועה.⁸

אין אצלי שום פלא, על מה זכה להיות מעמיד תלמידים שאין כדוגמתו אלא פעם או פעמיים בכל דור. אין צורך להסביר כאן הסברים גבוהים וביאורים סגוליים. כאשר באים להקים ישיבה, להיות תופס ישיבה, אפילו כשמדובר באנשי מעלה שחלק נכבד בדעתם הוא לצורך גבוה; המגמה תהיה להגדיל תורה ולהאדירה, או שיהיה מי שישמע את הדברים אשר חננם ה'. ואמנם לצורך כל אלו צריך שיהיו תלמידים בישיבה, אך על כל פנים אין העמדת התלמידים וגידולם עיקר המטרה. לפעמים יוצא הדבר במקרה, ובעיקר תלוי ברצון התלמיד. רבי שלי, להעמיד תלמידים בא. להכניס את דברי התורה והמצווה בלבם ובנפשם. זו היתה מטרתו ולכך התמסר ומסר לבו ונפשו, מאן דנפח מדליה נפח.

הישיבה היתה היכי תמצוי בלבד.

למי אוי, למי אבוי.

היתה תקופה שלמדתי איתו בחברותא (אם אפשר – אי אפשר לקרוא לזה כך) איני זוכר איך זה התחיל. זו היתה חשיבות גדולה למרות שאף אחד לא דיבר על זה כך. רוב הזמן לא הצלחתי להדביק את קצב העיון המבהיל שלו, בדרך כלל הבנתי רק חלק והוא הסתפק בזה. אולי היה זה במקוון, שהרי היו אחרים

⁶ היה זה כאשר ישבנו מולו והגיע ר' משה ויסלובסקי, עם מעטפות חומות גדולות והתחיל לספור ולחלק חבילות מלבניות ולהכניס למעטפות לפי הוראות שלחש לו ראש הישיבה. היו אלו חבילות שטרות צמודות ותפוחות כמדומה שהיו בצבע ירוק. פתאום הפנה ראש הישיבה את מבטו וראה איך ענינו מתעגלות, ועל כך הגיב.

⁷ "ואין ספק כי טבע האב צפון בבן" לשון החינוך מצווה תקס שהזכיר תמיד בהקשר זה.

⁸ פעם ביום שישי נסע לדבר בכולל של הר"מ ח' רייסנר בק"ס, לפני צאתו הגיע פתאום מנהל החיידר הסמוך וביקש שהראש ישיבה יעלה רק לקבוע מזוזה, ניסה להתחמק מכך אך הלה התחנן ממש, ונעתר לו. היה זה בנין חדש וגדול ומיד כשנכנס למבוא כהרף עין התמלאו כל המסדרונות והמבואות במאות ילדים שהוכנו מראש, ובתוך שניות הובא לראש הישיבה סטנדר והמנהל ביקש שהראש ישיבה יגיד כמה מילים לילדים, כמובן שאי אפשר לסרב כשכל הילדים עומדים ומחכים. הכל היה במהירות רבה, עמדתי לצידו והוא משך בשרוולי ואמר, מה אפשר להגיד ככה? נאלמתי דומיה והבטתי משתאה מחריש לדעת מה יצא מפיו ומלבו לומר לילדים בלי להתכוון אף רגע, אחרי ששים שנות יגיעה בתורה מה הדבר אשר ישים ה' בפיו. ראש הישיבה העביר את מבטו על כל הפנים ואמר "כל ילד צריך לדעת שיש חלק בתורה ששייך רק לו, איך שהוא ילמד ויגיע להבין ולדעת, ואם הוא לא יעשה את זה אף אחד לא יוכל לעשות את החלק שלו, גם לא הילד הכי חריף בכיתה, כי זה החלק שלך. ותן חלקנו בתורתך",

שהסביר להם יותר בפרטנות. יתכן שראה שאני מחזיק מעצמי מדי ורצה שאכנס לפרופורציות או רצה שאתאמץ יותר... בכל אופן כנראה ידעתי היטב כיצד לא להפריע ו"החברותא" החזיקה זמן רב יחסית⁹

זה נגמר אחרי כחצי שנה עם שיעור מאלף אותו לא אשכח לעולם. המציאות היתה שלא היה זמן קבוע שהראש ישיבה מגיע. לאחר שחרית אנשים לפעמים היו מגיעים ומעכבים. לפעמים נסע לברית, ולפעמים היה מתעכב אצל אביו... אי אפשר היה לדעת מתי יגיע לביהמ"ד. פעמים רבות הייתי קם מעט מאוחר, וגם לא ממחר, ובדרך כלל מספיק בכל זאת להגיע לפניו. בדרך כלל... לא תמיד... יום אחד הופעתי בסביבות 10:30 הוא כבר ישב שם, ומולו מישהו אחר... ההוא התיישב שם גם למחרת... פשוט כך... ללא שום דיבור נוסף.

עדיין נמשכו לי הקשיים עם הזמנים, אבל תמיד הסיפור הזה הזכיר לי להשתדל יותר. יש מחיר. לפעמים כבד. אוי ואבוי למאחרים.

נפשי חולת אהבתך

בליל שבת עוברים בסך, כבקרת רועה עדרו. בניד ראש, מסמן לכמה לבוא לסעוד אצלו. בתקופה מסויימת התחלתי להיות מוזמן כמעט כל ליל שבת. היה עומד בקידוש, ומקדש את יום השבת בדבקות נוראה, פניו להבים, קולו מתרפק ומתחנן, מנגן כל מילה בהטעמות (קנייצים) מיוחדות רק לו. כולם יודעים מה היתה השבת בשבילו, הוא היה נראה אחרת בפרט בתפילות. דיבר על השבת בכל הזדמנות¹⁰ אך לא היו אלו דיבורים של שיטה ודרך, אלא מציאות מוחשית ומורגשת, וללא ספק נפשו היתה חולת אהבה ליום השבת. בשבת שבע ברכות של תלמיד משכונת רמות שבה השתתף, שרנו את השיר י-ה אכסוף בניגון של בעלז. זה היה חדש לו, הניגון, והוא לא הצליח לעצור את הדמעות. אח"כ אמר כמה פעמים יישר כח. באגרות החיזוק לבחורים שאותן היה כותב מדם לבו, כמעט תמיד היה מדגיש "להתחזק... ובפרט ביום השבת קודש קודשים (אגרת הגר"א)... וכו'.

בדרך כלל לא היו הסעודות ארוכות, לפעמים התארכו כשדיברו בלימוד, אינני זוכר הרבה דברים חשובים. לפעמים היה מכונס יותר בעצמו. לפעמים היה מבקש שאנחנו נשיר, והיו פעמים שהיה מתנמנם.

אני מרגיש שהעיקר אצלו היה הקידוש, אלא שצריך לקדש במקום סעודה...

בכל ליל שבת, כשהגביע בידי, איני מצליח שלא להזכר בו. נסיתי כמה פעמים לקדש במנגינה הרגילה, ולמחר. זה לא הולך, זה נכנס לך בדם, המנגינה והקצב שלו... ואולי גם קצת ממה שמעבר למנגינה ולקצב...

מלבשתו ענווה ויראה

פחדנו ממנו. באתי עכשיו לנחם, וזו הפעם הראשונה שעברתי את המפתן שם בלי הרעדה ההיא. בדרך כלל לא היה הגיון בפחד הזה, והוא נמוג מיד כשהתחילה השיחה. כמעט תמיד הוא היה לבבי, וגם כאשר היה זורק מרה, לא היה זה באופן שאי אפשר לעמוד בו. ברור שהשתלבה כאן גם יראת הכבוד למישהו ששייך למקום גבוה ממך, יראה שבדרך כלל נעלמת כאשר מתקרבים ומתרגלים. אצלו זה נשאר... מורא רבך כמורא שמים.¹¹ הקרובים ביותר, וגם החזקים ביותר, לא אבדו את יראתם.

במחשבה שניה מאיר כאן בלב ענין נוסף, עמוק יותר. הרי הוא בעצמו, לפני הכל, היה מלא ביראה. נדבקנו מהיראה שהייתה אופפת אותו. יראת שמים, וגם יראה מתלמידי חכמים אחרים. ראינו הרבה פעמים חרדת קודש ממש מפני כל תלמיד חכם אמיתי, מורא כבוד והשפלה בפני כל מי שאולי יש משהו שיוכל ללמוד ממנו. הדברים ידועים. את ה' אלקיך תירא לרבות תלמידי חכמים, את – הטפל לעיקר, לא מהם אתה מתיירא אלא ממי שהזהיר לירא מהם וממי שהם מתייראים ממנו...

⁹ בליל שבועות אותה שנה למדנו הרבה דפים ממסכת בכורות ואז דיבר באריכות על דברי הגר"ש ש שיש איסור ספק, היה ממש קשה לו עם הדברים...

¹⁰ סיפר לי בבת שחוק שהאדמו"ר מסלונים (ככל הנראה הנתיבות שלום זצ"ל) שאל אותו מדוע בישיבות לא מדברים על שבת, "אמרתי לו, שאני מדבר...". שמעתי אח"כ שבסלונים שלשת היסודות הן "אמונה, קדושה, שבת".

¹¹ שאל אותי פעם למה לא רואים אותי יותר, אמרתי לו את האמת... "אני מפחד לבוא בלי סיבה מסוימת", ראיתי שפניו מתכרכמות. מישהו הסביר לי זאת כך: – "אתה חושב שבן אדם אוהב שמפחדים ממנו?".

רשפי אש שלהבתי-ה

איך לא, כמו בכל פעם שאני נזכר ביראת שמים שלו, או ביראת שמים בכלל, מיד עולה במחשבה אותה נסיעה נוראה, בדרך חזור מחיפה... אותה נסיעה שצצה לה מדי כמה ימים, מאות או אלפי פעמים ועומדת תמיד חיה כאילו התרחשה אתמול. ראש הישיבה היה בבין הזמנים בחיפה, הייתי איתו, ובערב היתה נועדה להיות חתונה בבני ברק. הסתפק אם להתפלל מנחה גדולה, בירר על זמן השקיעה, בדקנו ואמרנו שיש זמן בשפע. שאל כמה פעמים אם זה בטוח. היה יום המעונן וכבר מאמצע הדרך היה באי שקט ושאל שוב ושוב על השעה, והאם בטוח שבדקנו טוב. קרוב לכניסה לבני ברק לא יכול היה יותר... צווה על הנהג לעצור מיד כשיוכל. עצרנו בחריקה בשולי תחנת הדלק הקרובה, ראש הישיבה יצא בסערה מהרכב ונגש מלפנים. את הדלת השאיר פתוחה. כנראה שתוך כדי הכנותיו לתפילה שמע את ההתנהלות הנינוחה של התלמיד הרגוע והקר שחושב על הדברים בצורה שכלית וללא התחממות והתלהבות מוגזמת. סוגר אותו תלמיד את הדלתות אחת אחת, פותח את תא המטען מוציא את הכובע והחליפה, וסוגר בנחת את המכסה, ורק אז ניגש לעמוד בתפילה... אח"כ מיד כבר הגענו לחתונה, והנה במהלך הערב, נוכח התלמיד שראש הישיבה לא מדבר איתו מאומה, וכששואל כאילו אינו שומע. כך נמשך המצב למעלה מיממה, ולא היה זה דבר של מה בכך... לשמשו בלי שידבר מאומה... התלמיד לא קישר בין הדברים ולא הצליח לעלות בדעתו פשר הענין, רק חרדתו הלכה וגברה לה... בסופו של דבר הפטיר הרב מילים ספורות: "מי שחכם באמת מבין שזו לא חכמה להיות קלטער..." ולאחר מכן חזר לנהוג עם התלמיד כמימים ימימה.

לא נראה לי שזכיתי לקבל אפילו טיפה מים היראת שמים שלו. אבל אם מתעוררת מדי פעם איזושהי חמימות והתלהבות לדברים חשובים, חמימות שממסה במעט את הקרחונים המנשבים ממחוזות האובייקטיביות. אין ספק שאין אלו אלא ניצוצות מהנסיעה ההיא ומהמשפט המלא חכמה וחמימות שבא בעקבותיה. הם וכיוצא בהם.

טבון וקשוח

כולם יודעים על האלמנות והיתומים, על המסכנים ועל הנרדפים, על המחירים הכבדים ששילם בשביל לעזור לחזק ולסייע, כולם יודעים למרות שניסה להסתיר. מלבד המשפחות הרבות שתמך בהן בקביעות בכל מיני אופנים, סייע וחיזק באופן תדיר לרבים נוספים בכל הזדמנות. הנה דוגמה: אשה חשובה הרשתה לעצמה פעם להתקשר לביתו בחצות ליל, וכשאמרו לה שאינו בבית, בקשה בטבעיות שאפילו ב4:00 בבוקר יתקשרו אליה מיד כשהראש ישיבה יגיע, רוצה היא לדבר איתו, עוד הלילה. אח"כ התברר שרצתה שיכניס מישהי לסמינר כלשהו, מסתבר שהענין יכול היה לחכות לבוקר... הגבאי לחש לי את הסיפור בהיותי בן משפחה של אותה רבנית, וכך אמר: הראש ישיבה היה עייף מאד.. רצה לסרב, כבר נפנה להכנס לחדרו, פתאום נעצר, נזכר... הרי היא אלמנה...תתקשר.

להרגשתי הדברים הגדולים הללו הסתירו את הדברים הרגילים, שאולי הם גדולים אף יותר. קשה היה להבחין בזה, כי לא סיגל לעצמו סגנון צדקני ולא הראה יחס של חשיבות להנהגות רגשניות של טוב לב שופע. לעיתים היה דווקא זורק מרה באופן שהזכיר מה ששמענו על הסטייפלר זי"ע (שגם הוא בפנימיותו היה רחום ו"אוהב ישראל" - כלשון ההקדמה ל"דרכי שמואל"). אך מי ששם לב, ראה גם ראה. לחם חוקו היה ההתחשבות בכל אדם לפי מצבו באופן מדוקדק, התיחסות ושיקול דעת בקשר לתוצאות ההשפעה של כל דבר על כל אחד. הנה שתי טיפות מן הים: שני בחורים נסעו עמו בדרך. רגיל היה בנסיעות לדבר או ללמוד, או לענות על שאלות. אך בנסיעה אחת שאל שאלות של חידוד, ובשאלה אחת מחוכמת אמר בנימה של תוכחה "כשהיינו צעירים, ענינו על זה מיד". והנה אחד הבחורים ענה במהירות כאשר השני עדיין לא הבין את השאלה. ראש הישיבה טרח מיד לטשטש ולסתור הדברים והתקבל הרושם שגם הראשון לא הבין ולא ידע, אח"כ העביר נושא. הנסיעה היתה ארוכה, ודיברו על נושאים אחרים וכמדומה שראש הישיבה גם נרדם לזמן מה. הבחור שענה כבר שכח מהענין, ראש הישיבה עדיין זכר... מיד אחרי הנסיעה ניגש בשקט לבחור שענה והתנצל שוב ושוב, הסביר שהרגיש שהשני היה נפגע. הסיפור השני גם הוא מאותה תקופה. פלוני היה בתהליכי גירושין, ונרדף בידי כמה ממשפחת אשתו. שלחנו אותו לצפת לר' דוד כ. שליט"א - אחד מתלמידי ראש הישיבה, שישיבה בביתו כמה ימים עד יעבור זעם. לאחר כמה חודשים, התודעתי על בחור חשוב שנמצא במצב המכונה "משבר". נגשתי לשאול את ראש הישיבה, אם להציע לו שילך לר' דוד כ. בצפת. כוונתי היתה לשאול אם זה יועיל לבחור. אבל עוד לפני שסיימתי את המשפט, הגיב ראש הישיבה בחרדה, "מה זה? מה אתם עושים? נורא בי פלניא? בגלל שהוא גר בצפת הוא לא צריך לחיות? אני, על זה כלל לא חשבתי. אתה מרוכז בצורך שעומד לפניך ולא רואה את כל המרחב. הוא ראה. אלו ואלו היו מעשים שבכל יום. עשרים וחמש שנים שאני נתקל בכך כמעט בכל פעם שאני בא במחיצתו, אוסיף ואציין רק את הפעם האחרונה. כידוע בצוק העיתים, הקים מוסדות חדשים

ודחף ועודד להעביר ולרשום את הילדים למרות הקשיים השונים. דחף ועודד אך לא הכריח. חלק משומעי לקחו חושיים, מהססים או מסרבים בכלל, טוב להם במה שהתרגלו... וכמו בנושאים אחרים, כל הזמן היה זהיר בלשונו, ונקט בכל מיני לשונות; "כך אני חושב", "בכל לבי אני רוצה ומברך כל מי שיעשה", "ענין חשוב ונצרך מאד מאד". ומצד שני "כל אחד צריך להחליט", "אם מבינים לבד אז יש כוחות", "אני לא כופה". כשהיה צורך ותועלת בדחיפה יותר חזקה התלבט הרבה והתפתל, ומי שרצה מאד לקבל פטור בדרך כלל הצליח ללא מאמץ רב. והנה בדידי הוה עובדא, כאשר הגיע אליו אחד ההורים שדווקא רצה מאד לרשום את בנו, אבל חשש מאביו מסיבה כלשהי. הוא רצה שראש הישיבה יגיד לו כדי שיוכל לומר לאביו, שאין לו ברירה כי ראש הישיבה ציווה עליו. ראש הישיבה היה מרוצה מאד מצורת השאלה. ואמר מיד, "בשביל האבא? תוכל להגיד מה שתרצה בשמי". ואני שידעתי את דעתו וכמה רצונו בהצלחת אותו מקום תורה, חששתי שאותו אב עדיין יהסס עד שראש ישיבה באמת יורה לו, ולא רק בשביל הסבא, ובכן קפצתי ושאלתי: ומה באמת? הוא רוצה להגיד את ההוראה של הראש ישיבה באמת! ראש הישיבה נתן בי מבט מצמית, ואמר: "הוא אומר טוב, לא צריך לקלקל, הוא אומר טוב, זה בסדר גמור, הכל בסדר, הוא יגיד מה שצריך, הוא כבר יודע". מצד שני כאשר דנתי לפניו בענין פרטי של איש צעיר, איך יש לנהוג עמו, למרות שבתחילה לא רצה להכריע, בסופו של דבר לקח את האחריות שיש ללכת כלפיו במקרה הזה בגישה מחמירה. בקשתי להגיד זאת לאיש בשמו, שתהיה בכך תועלת מפני כמה סיבות. סרב בהחלטיות: "מה הוא יחשוב? מה יישאר לו תמיד? שאני החלטתי נגדו בלי לשמוע אותו?" ואף שכך באמת ראש הישיבה חושב והחליט, ואין לראש הישיבה כח לדבר איתו וגם אינו רואה צורך בכך לענין ההחלטה, מדוע שלא אומר זאת בשמו? משום שההוא לא יצליח לקבל זאת שהחליטו בלעדיו. הוא לא יוכל לסלוח.

להרגשתי גם מעשי החד הנאדרים וההתמסרות להציל עשוק מעושקו וכיו"ב, כולם מאותו מקום באו. לאו דווקא ממדה מופרזת של רחמנות וטוב לב, אלא מהסתכלות אמתית וראיה של כל התמונה¹². כמוכן שסייעו לכך גם הפקחות והגאונות, אך עיקר הדבר בא מהיותו איש אמת, שמביט על מנת לראות את הכל לא רק מה שנוח לראות... וכשרואים את הכל באמת ובאמונה, אי אפשר לשבת בצד כשמישהו נרדף שלא בצדק. כשזוכרים את הטובות, ולא מתעלמים מהם – אי אפשר שלא להכיר טובה. כאשר אתה מסתכל באמת ויושר ולא רואה רק מה שנוח וכדאי – אינך צריך להיות "בעל חסד" מופלג, כדי להתחשב לוותר ולתת למי שבאמת צריך. החד אינו יוצא ומתבלט, אלא עולה מאליו, בפשטות, באמת ובאמונה – וכבר אמר החכם מכל אדם "רַב יִקְרָא אִישׁ חֶסֶד וְאִישׁ אֱמוּנָה מִי יִמָּצָא".

שקר שנאתי ואתעבה

"החתן דידן הוא בעל כשרון במדה ידועה". משפט זה היה שגור על לשונו באותה תקופה כשהיה מתחיל לשבח את החתנים באירוסין וכדו'. זו היא דוגמה מובהקת, איך חיפש ומצא כל מיני תחבולות שלא להגזים. החותן והנוכחים יפרשו זאת מן הסתם, "במידה ידועה" - היינו שכשרונו המופלג מפורסם וכולם יודעים אותו. אך יכול הביטוי להתפרש כלשון המשתמעת בספרים, היינו שמדת הכשרון מסויימת קצובה וידועה למי שצריך ואין צורך לפרט...

לא היה שייך לשקר אותו, לא רק מפני היראה. אלא משום שהאמת היתה ספוגה שם באוויר.

כאשר לא רצה לענות למישהו בטלפון היה יוצא ואומר "תגיד שיצאתי". פעם אמר "תחכה עד שארדם ואז תגיד שנרדמתי", וכהרף עין נרדם על מקומו...

¹² יכלה המקום אם נתחיל לספר נפלאות עצותיו אמונה. אחד הדברים שראינו כחוט השני, גם הוא בענין הזה, שראה דברים נוספים שהאחרים לא התחילו לראות. ולכן פעמים רבות לא הכריע ספקות אלא הראה שיש צד נוסף שלא חשבו עליו כלל, והוא האמת. ואספר רק שני עובדות שנוגעות קצת לרבים. כשפתחנו כולל תורתך קבע, שנועד לבעה"ב בשעות תחילת הבוקר בצורה של כולל ממש. שאלנו אם מותר לתת מילגה לבעה"ב, וכוונתנו היתה אם ראוי מצד שימוש בכספי צדקה לאנשים בעלי יכולת. ולא חשב שיש כאן שאלה מצד זה, אך העלה מיד צד נוסף שיכול לצאת אצלם פחיתות בחשיבות הלימוד שהרי מקבלים על עבודתם סכום גדול הרבה יותר, אם זה בחינם זה ענין אחר. [דרך אגב שאלנו בענין הכולל האם צריך לחשוש שסוג כזה של כולל עשוי לגרום לאברכים הרגשה שיכולים לצאת מהכולל, ועדיין להשאר כמו שצריך – וענה שצריך לחשוש לכך אם יש במקומינו אנשים שפועלים ודוחפים בכיוון הזה (היה לפני כחמש עשרה שנים) (יתכן שהיום כל האוירה כך)] בענין נוסף נתבקשתי ע"י אחד ממקורביו שהיה חתן שאדבר בשבילו עם ראש הישיבה, כדי שידבר עם חותנו שיתן יותר להוצאות הנישואין כי הוברר שיש לו הרבה, וענה לי בזה"ל "זה שיש לי זה לא סיבה לבד, וכי כתוב בתורה שני בניאים משולש בכתובים שאם יש לו הוא חייב לתת?".

ר' חיים ברים סיפר לי, שהלך עם החזון איש בשבילים מסביב לבני ברק, היה חם מאד והלך עם הבגד העליון ביד, ובכל פעם שמישהו התקרב, היה לובש והתבטא "למה אני צריך לסבול בגלל שאנשים הם רעים ולא יקבלו זאת בהבנה?"¹³, כך סיפר לי פעם בעת שהיה מהלך ברחובות ירושלים במצב דומה. הנהגות הפשטות אצלו, לא נבעו מענווה אלא מישרות, הוא התקשה לקבל את הענין שעליו להשתעבד לכל מיני מוסכמות באופן שמפריע יתר על המדה. היה מדבר עם כל אחד בלשונו גם עם אנשים פשוטים ממש¹⁴, ולא היה צריך להתאמץ לשם כך. מאות ואלפים היו מתייעצים איתו על כל דבר קטן וגדול והרגישו שנכנס באמת להבין וללמוד איתם יחד את הענין לאשורו.

כמה פעמים ביטל דעתו לבחורים צעירים כשהבין שהצדק איתם, ולא היה לו שום קושי בכך. לדוגמא בעלמא אזכיר מה שראיתי, איך בגיל שבעים הרגיל עצמו לשנות בברכת המזון ולהגיד "ואכלת ושבעת וברכת" במלרע לאחר שבחור אחד טען שיש בזה שינוי משמעות¹⁵. לא פעם נמנע בהחלטיות מלהכנס לדברים שחשב שאינם שייכים אליו¹⁶.

חתנים יכולים היו למצוא אצלו אוזן קשבת עידוד ותמיכה בכל מיני ענינים עדינים בימים הסמוכים לחתונתם, אף אחד לא התבייש לספר לו על שום חולשה או כשלון בעניני עוה"ז, היטב ידעו כולם שלא יפגשו אצלו רחמים של התנשאות, אלא רחמים של אהבה ושותפות.

בדרך כלל לא נהג עם התלמידים בהנהגות של ריחוק ודיסטנס, היה מתבדח עמם לעיתים קרובות. ופלא והפלא שכבודו לא נפגם בזה במאומה. הרב שמחל על כבודו - כבודו מחול כי התורה דיליה היא. לא מוסכמות והנהגות גיוני ההמון, יקבעו מהו כבודו. רצונו וצרכיו הם הם שיגידו - זהו כבודי, זהו כבוד התורה. וכמה שיותר מתמזג החכם עם התורה הרי שאין לו צורך עוד בשום גיונים וגדול מרבן שמו.

לגן עדן

זמן מסויים לאחר נישואי לא הייתי בישיבה. שבת אחת הגיע ראש הישיבה, לעיר בה התגוררתי, ובאתי לסעודה שלישית. שאלתי על ששמעתי שלאחרונה אינו אומר שיחות, מה סיבת הדבר. אמר לי שקיבל על

¹³ ידוע שהיה בקשר אמיץ עם רבים מתלמידיו האמיתיים של החזון"א זל"ה, ויגע הרבה בדברי תורתו. ביום פטירת החזון"א בכל שנה היה מדבר בשיעור מתורתו. בארוסי ונישואי לנינת אחות החזון"א, התעניין רבות אצל האחיינים על כל מיני הנהגות של דודם החזון"א בין השאר זכור לי ששאל באירוסין את הגר"ח ש"גרינמן זצ"ל האם החזון"א היה לומד בשביל לזכור, וענה שאינו יודע רק יודע שהיו לו סדרים ללמוד מהר. ויבלח"א הגר"מ גרינמן סיפר לו באחד מימי השמחה, שהיה ירא מאוד מהחזון"א ופעם המפה היתה עקומה, ורק כשהחזון"א הפנה את פניו העיז הגר"מ ליישר אותה, לפתע החזיר החזון"א פניו והגר"מ משך ידו במהירות, שאל החזון"א מה קרה? כשהסביר, נזף בו, למה לך להתירא הרי זה רצון ה', הוא הכניס בך את הצורך הזה ליישר את המפה, ואין כאן שום עבירה, מדוע תלך נגד רצון ה'. ראש הישיבה תרגם לי את הסיפור בהנאה. בהספדים על הרב שך תדיר היה מתחיל ומזכיר בהפלגות גדולות שקודם כל צריך להזכיר שהשבוע הזה הוא זמן היאהרצייט של החזון"א. זכורני שפעם אמר "עיר וקדיש משמאי נחית". גם לפי מה ששמעתי מאחרים החשיב אותו בדרגה גבוהה מכל בני דורו ואפילו מכמה וכמה דורות. בכל זאת טרח להצליני מלהכנס לסוג חסידות של שטות, כאילו יש רק חזון"א בעולם ואין בלתי. כאשר הייתי אצלו בפסח לאחר שהתחתנתי ב' אדר, דיברו אצלו על מצות מכוונה, והזכירו מעשים ודיבורים של כל מי שדיברו בנושא. ואני רק הזכרתי בצורת שאלה על החזון"א שהבנתי שמאד החמיר בזה. השתתק ונפנה אלי לאטו ושאל "מתי הייתה החתונה? בפורים?" והמשיך עוד בדברים נוספים שאכ"מ שיכולים היו להשמע סותרים לכל הנ"ל, אך באמת לא באו אלא מדאגתו אלי בענין זה.

אגב, בפעם אחרת הייתי אצלו בסעודה בסיום יו"ט שביעי של פסח, ונגמרו המצות יד והיה אחרי השקיעה והביאו מצות מכוונה מבית אחר, ודיברו על מוקצה מחמת יום שעבר, קודם לכן מישהו הזכיר משהו על ענין סעודת המשיח שנוהגים אצל חסידים בזמן זה, וכשהביאו את המצות מכוונה אמר בבדיחות "נו, אולי אלו המצות של המשיח".
¹⁴ כיבד זקנים באופן מבהיל, פעם ביקש ברכה מזקן מופלג בן עדות המזרח, והוא האריך לברך בנוסח ארוך את הרב ואת כל בניו בנותיו חתניו כלותיו נכדיו נכדותיו ניניו וכו' וכו'. אנו העומדים לצדו החורנו ונעתקה נשימתנו, אך הוא בסיום הברכה הודה לזקן בחום וברכו בחזרה מעומק לבו בלא שום בלבול.

¹⁵ ומן הענין להזכיר שפעם בסוכות שמעתי מספר בהתפעלות שהיה אצל הגר"ש אלישיב שכבר מעל גיל תשעים ועשה פעם ראשונה סוכת חזון איש, לאחר שכנראה רואה עכשיו שאין זו חומרה יתירה.

¹⁶ ישבנו פעם בשולחן מולו, והגיע ר' צבי ויספיש ר"כ הר"ן, בלוויית אדם נוסף. באותו זמן התנהל הפולמוס סביב הפרשיות בנביאים, ואותו אדם היה אחד הצדדים בפולמוס. ראש הישיבה התעניין בפרטים במשך זמן ארוך, ולבסוף הפטיר... נו, טוב אתם צריכים ללכת לגדולים..., נענה רצ"ו: כן, זה מה שאנחנו עושים עכשיו. בת צחוק עלתה על פני ראש הישיבה הוא השמיע קול של התפעלות מעושה, ואמר "אפשר לקבל ממך את זה בכתב?"

עצמו פעם שלא לומר שיחה אם לא למד קודם מוסר, ולאחרונה זה לא מתאפשר¹⁷. אך לא היה די לו בכך שלמד מוסר, כמעט תמיד בתחילת השיחה, או במהלכה, ובכלל בכל פעם שהוציא מפיו דברים הנשמעים כתוכחה – חוזר היה שוב ושוב על המילים "אני מדבר לעצמי". כיוצא בזאת שמעו כולם, שם בכינוס ההמונים, את המילים הראשונות, הקבועות: "איני כדאי", "קטונתי", "מדבר מה שכולם כאן חושבים" "רק שליח ציבור", התחנן שיאמינו לו שכך הוא מרגיש באמת. מי שהכיר מקרוב – האמין. לא שמר על כבודו האישי אפילו באופן הרגיל שאנשים מכבדים את עצמם ואין צריך לומר שלא נהג בגינוני רבנות ושררה. לא שהיה בא לבזות כבוד עצמו, אלא שלא חי את הענין של כבוד עצמו כלל. תדיר היה נראה נבוך, מתבייש, מתנצל. תלמידו המובהק כבר התחיל להסביר בלוייה על ענוותו שבאה משום שידע ערך התורה והעבודה ולאן עוד אפשר להגיע, והריני רק להרחיב במעט. שזאת אכן ראינו פעמים כה רבות איך עומד הוא לפני רבונו של עולם ככלי מלא בושה וכלימה על כל שבב חסרון וחולשה, וכשאתה מלא בושה כל כולך, אין שום משמעות שההוא צריך להתבייש עוד יותר... ואפילו כל העולם כולו צריך להתמלא בושה גדולה שבעתיים, אין בכך להפחית מאומה מהתחושה הממלאת הזו של "איני כדאי"¹⁸.

התוקף והעצמה העוז והגבורה בהם התאזר לעיתים, ובפרט בשנים האחרונות - לא באו מן הטבע הפשוט שלו, שהלא טבעו הביישני נגלה אלינו דבר יום ביומו. אלא מתוך שהיה איש אמונים, אמת התורה היא שהיתה מרתחת בו. בדרך כלל רתח ובער בכל עוז ותעצומות על דברי התורה והמצווה עצמם ושמא הזדמנו לעיתים גם דברים סובבים. אך כל זה חפץ מעליו ועבר בו ויצא דרכו החוצה. הוא בעצמו, הסתמא דמילתא שלו, נשאר כל חייו צנוע ומעלי כפי שמספרים על ימי צעירותו, מלא ריח גן עדן של בושת הפנים. אדרבה, בשנים האחרונות טבעו זה האמיתי, התגלה יותר ויותר בכל עת שזכינו להראות.

כמה ביקש והתחנן שיקשיבו לדברים עצמם. אל יחשבו עליו, אוי לו אם עליו יחשבו. הדברים הם שבוערים בו, דבר ה' הוא, אריה שאג מי לא ירא ה' אלקים דיבר מי לא יבא.

אל תבלבל

במוצאי שבת, מאוחר בלילה, נרצח ראש הממשלה. בבוקר הגעתי לפתח בית המדרש יחד איתו, השעה היתה מוקדמת יחסית, קרוב לתחילת הסדר. ראש הישיבה נכנס בפתח, נעצר והתבונן. בית המדרש היה מלא כרגיל, והלימוד נשמע היטב. בארשת של שביעות רצון, נפנה אלי ואמר תוך כדי שהוא מתקדם למקומו "כשאני הייתי צעיר, ביום כזה כמעט אף אחד לא היה לומד". ילדות היתה בי ונסיתי להתווכח "כבר טחנו הכל אתמול בלילה, יודעים כבר הכל מי ומה, על מה ידברו? פעם היה לוקח הרבה זמן עד שהיו מגיעות כל הידיעות..." הוא נעצר הסתכל בעיני ואמר בטון של אמירה חשובה ונצרכת "אל תבלבל! צריך לדעת את זה! יש דברים שפעם היה פחות והיום יותר טוב...". לא היה זה המשך השיחה הסתמית, היתה כאן העברת מסר. היה חשוב לו שאשמע ואזכור. באותה שעה לא התעמקתי בדברים.

אחרי עשרים שנה, ניתנה לי הזדמנות שניה, להתבונן ולהבין מה היה כל כך חשוב ולמה "צריך לדעת את זה". שוב שמעתי את המסר הזה, ועמי יחד שמעו זאת אלפים רבים שהתכנסו בכינוס הגדול תחת הכותרת "אז נדברו". איני יודע כמה מהם ניסו לשים לב לתוכן הדברים, וכמה רק ניסו לשמוע אם הפעם ירד לקטנות, ויגיד במפורש מה הוראתו לגבי הבחירות. האחרונים כידוע לכולם – התאכזבו, והראשונים זכו לשמוע את "משא התקופה". מן הסתם אפשר ללמוד את הנאום בכל מיני אופנים, לדידי חלק עיקרי בנאום היה הדבר הזה. אמר שאולי יש עוד בגילו שזוכרים כשהיו צעירים, שהיה כאן בהתחלה "תשות כח" ותיאר את המצב הנורא וכו', עד שבאו החזו"א והבריסקער רב הטשבינער רב ועוד, והתחילו לבנות הכל, ואחריהם המשיך ביתר עוז ותעצומות "תור הזהב" בזמן הרב שך. הוא לא בא לסקור כאן סקירה היסטורית הוא גם לא בא רק להסביר למה כ"כ חשוב להמשיך דרכו של הרב שך. הוא רצה שנדע שיש

¹⁷ לפני שענה, שאל אם שמעתי לעומת זאת שהוא אומר שיעור כמעט כל יום... לגבי ההנהגה ללמוד לפני השמוע'ס הוסיף שכן נוהג גם ר' דב יפה, כמדומה שאמר שר' דוב שמע זאת ממנו וקיבל גם כן ע"ע, אולי להפך. שאל כמה פעמים, אם אני לא צריך לאכול בבית, אמרתי שכבר הרבה דורות אוכלים אצלנו סעודה שלישית בשטיבל, אחר כך במהלך הסעודה אמר לי כמה פעמים בסעודה בבדיחותא "תאכל זה לא שטיבל. תשיר, – זה לא שטיבל כאן..."

¹⁸ בדידי הוה עובדא נוראה הנוגעת לענין: הבחור שהיה בביתו ועל ביתו, עמד להנשא. בסביבתו דובר על בחור אחר שיכנס לדירה, וההוא אכן נקרא להיות איתו בבין הזמנים שאז נקבעה החתונה, בערב האחרון לפני תחילת הזמן, שב לבית בלויות הבחור המדובר, ודיבר עמו זמן ארוך מאד בפתח הבית על כל מיני נושאים שונים, הבחור שחיכה לציווי להכנס לדירה – התבייש לבקש בעצמו את הזכות הגדולה, ולא העלה על דעתו שיתכן שראש הישיבה מתבייש גם כן. רק זאת הבין שראש הישיבה משום מה מושך את השיחה. לבסוף אמר ראש הישיבה לילה טוב, נכנס וסגר את הדלת והבחור עלה מבולבל לחדרו בפנימיה. למחרת בבוקר סודר על ידי אחד האברכים באופן כלשהו שבחור אחר יכנס. אחד מהמקורבים הגיע אחר כמה שעות, ושאל מדוע לא נכנס פלוני המדובר? ענה ראש הישיבה, "לא היה נעים לי לבקש, אולי זה לא יהיה לו טוב..." ראש הישיבה ידע כל כך להכיר את הנפשות, וודאי ידע גם ידע שהבחור רוצה ומתבייש, אלא שגברו עליו בושתו וחששו שלו שאולי אין לו זכות לבקש זאת, אם הבחור עצמו לא ביקש.

תהפוכות בעם ישראל, ויש כל הזמן עליות וירידות, ושום דבר לא מובן מאליו אפשר לעלות ואפשר לרדת, ואם לא שומרים וממשיכים ומוסיפים, עלולים ח"ו לאבד מהר כמעט הכל, ומאידך אפשר וצריך לעלות ולהעלות וזו גם הדרך היחידה שלא לרדת פלאים. וכמו שתמיד הזכיר את דברי הגר"א על "אורח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה". אם ירידת הדורות גזירת הכתוב היא¹⁹, ועיקר הדבר אינו תלוי בנו כלל, מה כ"כ נפק"מ אם קצב הירידה מהיר או איטי. אין צורך להילחם ולדאוג, ואין למה לשאוף²⁰.

והסנה איננו אוכל

לפני כמה שנים שח לי תלמידו המובהק לפי תומו, וברגע של גילוי לב "איני מכיר אדם שמח ממנו..." התלמיד כרבו, רחוק מאד משקר ומגזמא. למיטב הבנתי כך היה תמיד, לאו דווקא כשהיה שקוע בעומק העיון, או דבוק בעבודת התפילה. גם באכילתו ושיחתו היה כמעט תמיד בשמחה וטובה. לא הסתגף לשם סיגוף²¹, ולא ייסר את עצמו – לשם הייסורין.

ראו נא, המראה הגדול הזה. רוממות ודבקות, ספר מלחמות אש דת השערה, התמדה וההבלה של עניני עוה"ז, וויתור נתינה התמסרות וכלות הנפש בדחילו ורחימו. סורו נא לראות מי הוא זה אשר שם עצמו כמדבר אשר הוא חונה שם הר האלקים, ונעשה הוא עצמו כמו הסנה הזה, בוער באש עד לב השמים אש סיני היא האש הגדולה, שחורה על גבי לבנה. ובכל אלו הסנה איננו אוכל. ידע ראש הישיבה גם ידע, לברך על הטובה גם בעיני עולם הזה. אכן היו ענינים אלו אצלו במקומם הראוי להם – פחות מאצבע קטנה, לא יותר, אך גם לא פחות. הגוף שעמד שעות רבות בתפילה מתחטא לפני קונו ככהן גדול העומד ומשרת, הגוף שבמשך שנים ע"ג שנים נמנעו ממנו שינה ומנוחה והשתעבד כל כולו לחיי נשמות, חיים כולכם היום. גם הוא היו לו מקומות וזמנים, אין הוא צריך להתאדות ולהתאכל באש הגדולה. לפעמים אפשר וצריך לאכול ולטעום כראוי מאילנות טובות וכל מילי דמיטב, לפעמים ראוי לשמוח במילי דבדיחותא בדיבוק חברים. יכולה היא האש שתבער בתוך הסנה ואיננו אוכל. לא ניתנה תורה למלאכי השרת, אלא לנו, אנו קרוצי חומר. ומה ה' אלקינו שואל מעמנו כי אם ליראה ולאהבה כי הם חיינו ואורך ימינו.

שגורים היו על לשונו דברי רבינו יונה "המעלות הגדולות נצטוונו בהם במצוות עשה", אנחנו כולנו לדורותינו, אין הם נחלת סיפורים, שייכים הם לכולנו, קטנים וגדולים אנחנו אלו פה היום כולנו חיים. נכשיר לבנו להטהר בתורה ובעבודה ולהנתן בו אהבת ה' ויראתו ולא יהיה חסרון בשמחתנו וטובתנו, גם לא בעולם הזה. נזכור ונשמור על דרך עץ החיים לא נשכח מה המרכז מה התכלית, בשביל מה הכל. ממך הכל ומידך נתנו לך, לעולם ה' דברך נצב בשמים,

והאלקים עשה עייראו מלפניו, והאלקים עשה את האדם ישר,

והאלקים עשה את האדם עפר מן האדמה ויפוז באפיו נשמת וזיים עליונה.

ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מבורך

¹⁹ ואמנם הזכיר הלשון הזו בעיקר בזמן האחרון ממש בכמה הזדמנויות ש"ירידת הדורות אינה גזירת הכתוב" מובן מאליו, שבאופן כללי אין שום ספק שהדורות מתמעטים אך תתכן באופן יוצא דופן גם עליה לפעמים, בוודאי בחלק מן העניינים וכבר מצינו כזאת בש"ס וא"צ להאריך בפשוט. ועיקר הענין שאם לא ננסה ונשאף להעלות את הדור, הרי שלא ישאר כאן דור בכלל, היל"ת.

²⁰ מענין דומה, אציין עובדא אחת שהתלווה אליו בעת שבא לבקר בצרכניית ברכת רחל שייסד הרה"ג ר"ד זיכרמן הי"ו. שנוסדה לטובת הציבור להקל את יוקר המחיה, והיה אז דבר חדש. ובאותו זמן נקלע לקשים גדולים וראש הישיבה הגיע לחזק, וביקר גם בכולל שהחזיק שם בצמוד. וכשיצאנו משם התבטא אחד מן הבחורים בלשון שיש בה קצת זילזול, ונזף בו ראש הישיבה קשות. ובין הדברים אמר שתדע שבתקופות הקודמות היו זמנים קשים מאד ולא היו לנו אנשים כאלו, שמוכנים למסור עצמם לגמרי לטובת הכלל.

²¹ על אף הדברים האמורים, אין מקום לקבוע בתוך דברי זיכרון, סיפורים בעיני סעודתו וגם בעיני מילי דבדיחותא שלפעמים נהג בהם. אזכיר רק מעשה אחד שאולי יהיה מי שיפרשנו באופן נשגב. בסעודת חתונתי הגישו מרק לאכילה ובמרק היו גם "קניידלך". ראש הישיבה כנראה כבר זמן רב לא אכל קניידלך, ודיבר על כך פעם ופעמיים, דיבורים שנראו כהתפעלות ושימת לב מיוחד לעובדה שהביאו קניידלך. והשתוממתי לראות שאחרי הדיבורים הללו, הותיר את הקניידלך בצלחתו ולא נגע בהם. והנה לאחר דקות ספורות שומע אני מאחורי את גיסי מלחשים ביניהם שאביהם אמר שלא יאכלו את הקניידלך. לא היתה זו הוראה לרבים... רק לבני המשפחה הרגילים להקפיד הקפדות יתרות במה שנכנס בפה. ככל הנראה נודע על איזה תבלין שאינם נוהגים בו שנכנס בטעות. סיפרתי לראש הישיבה שמצאו איזה סרך חומרא באכילת הקניידלך. כשבת צחוק על פניו אמר לי: "נו אז יש לנו מופת..." והשתעשע בכך מאד....